

УДК 811.161.2'81:39

DOI 10.35433/philology.2 (103).2024.83-93

АКТУАЛІЗАЦІЯ ФОНЕТИЧНИХ ДІАЛЕКТНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКОЇ ГОВІРКИ В ЗБІРЦІ МАЛОЇ ПРОЗИ ОЛЕНИ ЛОТОЦЬКОЇ "АНГЕЛИ В НАМИСТАХ": КОНСОНАНТИЗМ

Г. І. Гримашевич*

У статті проаналізовано фонетичні риси середньополіської говірки в царині консонантизму, які актуалізують поліське говіркове мовлення, представлені в збірці зразків малої прози "Ангели в намистах" сучасної української письменниці Олени Лотоцької, уродженки с. Крупове на Дубровищині Рівненської області. "Ангели в намистах" (2023) – друга збірка прозових мініатюр Олени Лотоцької, до якої увійшло 43 зразки художніх текстів. Авторка передовсім якнай докладніше передає діалектні особливості в царині консонантизму, які виразно репрезентують середньополіський етномовний континуум, чітко індивідуалізують мовлення персонажів-поліщуків, виокремлюючи їх із-поміж інших. Зокрема, найбільш репрезентативним є ствердіння низки приголосних, насамперед [т] – в особових формах дієслів теперішнього та майбутнього часу й наказового способу; [с] – у постфіксі -ся здебільшого в дієсловах минулого часу різних родів; [ц] – у формах дієслів на на-ться, вимову яких авторка передає відповідно до їхнього звучання в середньополіській говірці, в іменниках чоловічого роду з нульовою флексією, які закінчуються на -ць, у різних відмінкових варіантах іменників та в суфіксі -иц іменників жіночого роду, а також у формах давального й місцевого відмінків іменників; [р] – переважно в позиції перед голосними заднього ряду, передовсім [а], хоча й перед іншими голосними, зокрема й переднього ряду. Крім того, для мовлення героїв прозових творів Олени Лотоцької характерні численні комбінаторні модифікації звуків у мовленнєвому потоці, протетичні приголосні [в] та [г], явища епентези, гіперизму, синкопи, апокопи. Водночас низка говіркових рис у царині консонантизму зумовлена впливом діалектних особливостей системи вокалізму (пом'якшення приголосних перед [і] та [е]). За допомогою зазначених рис письменниця в художніх текстах вдало актуалізувала мовлення поліщуків, показала його специфіку й унікальність.

Ключові слова: Олена Лотоцька, "Ангели в намистах", актуалізація поліського мовлення, середньополіська говірка, фонетичні особливості, система консонантизму, ствердіння приголосних, протетичні звуки, епентеза, гіперизм, синкопа, апокопа.

* кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови та методики її навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка),
h_hrymashevych@ukr.net
0000-0003-3225-0031

THE USE OF PHONETIC DIALECTAL FEATURES OF THE MIDDLE POLISSIA SPEECH IN THE COLLECTION OF SHORT PROSE BY OLENA LOTOTSKA "ANGELS IN NECKLACES": CONSONANTISM

Hrymashevych H. I.

The article analyzes the phonetic features of Middle Polissia speech in the field of consonantism, which are used in Polissia speech, presented in the collection of short prose "Angels in Necklaces" by the modern Ukrainian writer Olena Lototska, born in the village of Krupove in Dubrovych region, Rivne region. "Angels in Necklaces" (2023) is the second collection of prose miniatures by Olena Lototska, which includes 43 samples of artistic texts. First of all, the author conveys as accurately as possible the dialectal features in the area of consonantism, which clearly represent the Central Polissia ethnolinguistic continuum, clearly individualize the speech of Polissia characters, setting them apart from others. In particular, the most representative is the affirmation of a number of consonants, first of all [t] – in the personal forms of verbs of the present and future tenses and the imperative mood; [c] – in the postfix -sia mostly in past tense verbs of various genders; [ts] – in the forms of verbs in na -tsya, the pronunciation of which the author conveys according to their sound in Middle Polissia speech, in masculine nouns with zero inflection ending in -ts, in different case variants of nouns and in the suffix -its of feminine nouns gender, as well as in the forms of the dative and locative cases of nouns; [p] is mainly in the position before vowels of the back row, above all [a], although also before other vowels, in particular of the front row. In addition, the speech of the heroes of Elena Lototska's prose works is characterized by numerous combinatorial modifications of sounds in the speech stream, prosthetic consonants [s] and [z], phenomena of epenthesis, hyperism, syncope, apocopes. At the same time, a number of speech features in the field of consonantism are due to the influence of dialectal features of the vocalism system (softening of a number of consonants before [i] and [e]). With the help of the mentioned features, the writer successfully actualized the speech of Polissia in its artistic texts, showed its specificity and uniqueness.

Keywords: Olena Lototska, "Angels in Necklaces", actualization of Polissia speech, Middle Polissia speech, phonetic features, system of consonantism, confirmation of consonants, prosthetic sounds, epenthesis, hyperism, syncope, apocope.

Постановка наукової проблеми.

Кінець ХХ – перші десятиріччя ХХІ ст. – період інтенсивного проникнення діалектизмів загалом і полісизмів зокрема в український художній дискурс як вияв постійної взаємодії української літературної мови й діалектів та особливостей художнього ідіостилю письменника, оскільки використання поліських лінгвальних елементів у сучасному художньому тексті необхідне для повного уявлення про тенденції найперше діалектно-літературної взаємодії, а також на сучасному етапі розвитку мови й літератури [5: 5]. З огляду на зазначене наразі актуальні дослідження творчості сучасних письменників, які використовують говіркове мовлення як неодмінну складову художнього тексту, що індивідуалізує мовлення персонажів, репрезентує відповідний мовно-культурний обшир.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поліський етномовний

арел як архаїчна територія Славії віддавна привертав увагу дослідників говіркового мовлення, що на різних мовних рівнях зберігає раритетні риси, які наприкінці ХХ – у ХХІ ст. стали активно проникати в художній дискурс, оскільки письменники, уродженці певної частини Полісся, намагалися передати неповторний поліський мовний колорит у творах, переважно прозових. Із-поміж них – Володимир Дрозд (східнополіський говір), Микола Никончук, Володимир Даниленко, Микола Закусило, Анатолій Пашковський, Олександр Кулеш (середньополіський діалект), Володимир Лис (західнополіський говір). Тенденцію до "олітературнення" поліського мовлення, як зазначає Юрій Громик [3: 365–366], підтримала й Олена Лотоцька, творчість якої в контексті репрезентації поліських говорів у художній літературі була предметом наукового зацікавлення самого Юрія Громика та Андрія

Яворського, що представлено в статті "Актуалізація поліської говірки в прозових текстах Олени Лотоцької" [4] та в їхній монографії "Поліські діалекти в сучасній художній літературі" [5]. У цих дослідженнях, крім ґрунтовного аналізу репрезентації поліських діалектизмів у творчості багатьох сучасних письменників (від 1991 року), увагу зазначених мовознавців із позиції актуалізації в них поліської говірки привернула перша прозова книжка Олени Лотоцької "Нині зозуля кувала", до якої увійшли 26 новел та образків [5]. Зокрема, у підрозділі 3.5 монографії "Середньополіська говірка в прозі Олени Лотоцької" [5: 245–259] проаналізовано фонетичні риси в системі вокалізму та консонантизму, морфологічні особливості в царині іменника, прикметника, дієслова, прислівника та службових частин мови. Юрій Громик та Андрій Яворський зазначають, що особливого медитативного звучання текстам надає саме заглиблення авторки в говірку як стихію природного мовлення, аналізують фонетичні діалектизми середньополіської говірки. Автори характеризують загалом фонетичні середньополіські риси, наявні у творах, хоча зазначають, що Олена Лотоцька виразно проілюструвала в художніх мініатюрах першої збірки релевантні особливості середньополіської говірки передовсім на рівні консонантизму, зокрема авторка практично послідовно маніфестувала історичну м'якість плавного бокового в позиції перед [e], чітко передала депалаталізацію [в'] із розвитком додаткової артикуляції [й] перед [y] – рефлексом давнього *e в різноманітних дієслівних формах минулого часу, відзначила ствердіння вібранта, підкреслила депалаталізацію глухого свистячого афrikата, простежила й передала у творах характерну для частини середньополіських говірок тенденцію до опускання [r], репрезентувала й типові для середньополіської говірки наслідки прогресивної асиміляції за способом творення [мй] > [мн'], крім

того, представила приклади аферези, які вміло перенесла з місцевої говірки в художній текст. Загалом Юрій Громик та Андрій Яворський акцентували, крім зазначеного вище, на особливостях формотворення іменників, прикметників, дієслів, займенників, оформлення прислівників і службових слів, а також місцевої лексики, з'ясували закономірності використання авторкою діалектних елементів, їхнє місце в художній мові, зробили висновок, що книжка прозових мініатюр Олени Лотоцької "Нині зозуля кувала" засвідчила чергову (на думку авторів, цілком цікаву й успішну) спробу актуалізувати мовлення поліщуків через художній текст, адже авторка позначила (здебільшого в діалогах персонажів) релевантні особливості практично всіх рівнів (найповніше й найдетальніше – фонетичного) середньополіської говірки Дубровиччини, одночасно не створивши проблем читачеві в сприйнятті творів, бо увела локально марковані одиниці органічно й обережно, умотивовано [5: 259].

У рецензії на збірку "Нині зозуля кувала" [10] Роксолана Жаркова зауважує, що в 26 новелах нам вчувається душа поліської Дубровиччини, називає стиль письма Олени Лотоцької зачерпувальним, адже авторка усвідомлено прагне пити воду з рідних джерел, які живлять її умиротворенням і спокоєм, бо вона зачерпує не лише лексичні скарби свого регіону, але й тривку у вихорі часу філософію, світоглядні цінності, пізнавані ще з дитинства, тому текстова річка письменниці тече-лине між двома берегами – виклик часові-тепер і викликання часу-тоді [7].

Водночас зазначимо, що в загальних рисах діалектні особливості зразків малої прози збірки "Ангели в намистах" схарактеризував Юрій Громик у "Післямові" до книжки [3]. Зокрема, дослідник передовсім акцентує на вияві високої художньої майстерності та й скрупульозності у відтворенні поліського колориту, народнорозмовної

стихії й велику повагу до мовлення земляків. Водночас учений зосередив увагу на вияві говіркових рис у царині словозміни, діалектної специфіки морфемної структури, словотвору, в оформленні службових частин мови, у використанні низки специфічних лексем, які репрезентують діалектну лексику говірки. Крім того, оглядово розглянуто й фонетичні риси, із-поміж яких Юрій Громик у царині вокалізму виокремлює передовсім локально марковані слова з голосним [o] на місці давнього *o в закритих ненаголошених складах, які передано і в структурі прийменників та префіксів: а в наголошених – з [y]; спостерігає ілюстрацію авторкою розвитку *o – [y] незалежно від наголосу; на місці давнього *e в закритому наголошеному складі майже послідовно позачено [y]; серед особливостей поліської рефлексії *ě авторка ілюструвала [e] в ненаголошеній позиції, перед яким більшість приголосних стверділа, водночас [л] зберігає м'якість, [и] в закінченнях давального та місцевого відмінка іменників; відзначає збереження давнього *i, проілюстроване багатьма прикладами; рефлексію *ę в [e] тощо. Опрацювання досліджуваних художніх текстів збірки дало підстави Юрію Громику констатувати, що виразними явищами проілюстровано особливості середньополіської говірки в системі консонантизму, зокрема відзначає історичну м'якість [л] перед [e], ствердіння [p], [ц], [с], опускання [г] як на початку слова, так і в середині, уподібнення приголосних тощо [3: 364–381].

Мета дослідження – проаналізувати фонетичні особливості середньополіської говірки в царині консонантизму, актуалізовані в збірці малої прози Олени Лотоцької "Ангели в намистах" [9].

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. "Ангели в намистах" (2023) – друга збірка малої прози Олени Лотоцької, до

якої увійшло 43 художні тексти, один із яких – однойменний із назвою самої збірки [9]. У "Передмові" до книжки Ірина Старовойт зазначає, що в ній діється й совершається людське життя у своїй повноті, зауважує, що половина розгадки цієї пекучої прози – в автентичності говірки, якою вона писана, а друга половина – у закручених сюжетах, що їх накреслила сама історія кривавих земель [13: 5–7]. Письменниця майстерно вплітає середньополіські діалектизми різних мовних рівнів у художню тканину своїх текстів, хоча найбільш виразно представлені саме фонетичні особливості, які функціують у мовленні персонажів і на які насамперед звертає увагу читач, тому в нашій розвідці й зосередимо увагу саме на фонетичних рисах у царині консонантизму. Водночас зазначимо, що в науковій та сучасній науково-навчальній літературі (наприклад, в енциклопедії "Українська мова" [12], виданні "Українська діалектологія" [2]), досить фрагментарно представлено фонетичні діалектні риси середньополіського діалекту, крім того, частина з них уже не функціює в середньополіських говірках, оскільки в зазначених працях учені спираються на дослідження центральнополіського континууму в II половині ХХ ст. З огляду на зазначене, крім виділених мовознавцями, ми будемо акцентувати й на інших особливостях, які як релевантні для центральнополіських говірок визначав Микола Никончук [11], на тих, які ми спостерігали під час дослідження вказаного ареалу та які зафіксувала Ірина Дружук [6] у говірках Волинського Полісся, що межують із представленим у текстах Олени Лотоцької ареалом (письменниця народилася в с. Крупове Дубровицького р-ну Рівненської обл.), репрезентованих у новому лексикографічному виданні Олександра Котяша, у якому продемонстровано говірковий лексикон найближчої до зображуваної в текстах Олени Лотоцької території – села Залужжя на Дубровиччині [8], а

також на тих, які виокремлювали в художньому доробку Олени Лотоцької Юрій Громик та Андрій Яворський [3; 4; 5].

Поліський етномовний континуум, зокрема територія Середнього Полісся, має визначальні говіркові риси в системі консонантизму, основні з яких – депалаталізація низки приголосних у різних позиціях у слові. Найчастіше Олена Лотоцька в текстах збірки репрезентує послідовне ствердіння [т] в особових формах дієслів теперішнього часу, насамперед III особи однини: *Іде ж гето мого Талімона доля **ходіт-бродіт**?* [9: 15]; *Але ж Боженька **бачит** нас і кождому посилає те, шо заслужили* [9: 20]; *Я келе дверей сяду, шоб бачить, як соненько **сходіт*** [9: 66]. Диспалаталізацію [т] у формах III особи множини відзначаємо передовсім у дієсловах теперішнього часу: *Сусіди **знают**, сусіди **бачат**, да так уже одне одному й **передадут*** [9: 34]; ***Кажут**, у вас радість велика – Талімон із Сібіра вернувса* [9: 16]; *... бо його знов у тюрму **запрут*** [9: 15]; ***Живут**. Бояца просто* [9: 69]; *... я за двери, а вони **регочут**...* [9: 259]; значно рідше – майбутнього недоконаного (... *коровая Ніні **пектімут** без мене* [9: 86]; *А ще просів девчат Голю й Маринку берегті, бо вони по йому хреста **ставлятімут*** [9: 276]) і доконаного виду (*Сядаймо, бульбаніки **схолодают*** [9: 57]; *Мир Божи **поїст**, Оксанко* [9: 85]; *... якщо його **привезут** і ми признаємо – нас **отправлят** у Сібір* [9: 279] та наказового способу: *... **хай** <...> сахаром **засиплют** і на пич **поставлят*** [9: 86], *Я собі її на плече виваліла, **хай думают**, шо то ружжо* ... [9: 113]. Представлена діалектна риса відома й на інших обширах Полісся.

Диспалаталізація свистячого [с], зокрема й у постфіксі -ся, – одна з визначальних особливостей середньополіських говірок, яку авторка чітко продемонструвала значною кількістю прикладів. Найчастіше це явище спостерігаємо у формі минулого часу дієслів, що

зумовлено особливостями художнього стилю, де персонажі розповідають про події, які відбувалися колись або вже відбулися. Спостерігаємо зазначену рису в дієсловах чоловічого роду: ***Родівса** всьой сіні, аж аж чорни, думалі вмре – виходілі* [9: 15]; ***Запугавса** в матузках од люльки* [8: 16]; *Бачив-бачив, як келе тебе Яша **крутівса*** [9: 48]; *Де **вродівса**, там і **пригодівса!*** [9: 59]; *Сам Нінку любив, Параску посватав, а **женівса** в світах* [9: 56]; *... у Вітька камаз **поламавса**, чим песок з клуба вивозіть будут?* [8: 60]; *А шо ти, коте, **всівса** на порозі й **облізваєса*** [9: 136]; *Онью, в сорочку новусеньку **вбравса**...* *До дівки чи до Бога **збиравса?*** [9: 280].

Оскільки переважна більшість персонажів зразків малої прози Олени Лотоцької – це жінки, то найчастіше явище ствердіння свистячого [с] відзначаємо в їхньому мовленні, що закономірно зумовило найбільшу кількість дієслівних лексем саме жіночого роду: *... **хваліласа**, шо того хлопца да батько всі заправки в городі держит* [9: 31]; *Й до нас не раз прибегала. Все **жаліласа*** [9: 32]; *Отам жили, де Иза зо своїм Тольовичем **построїласа*** [9: 34]; *Як я **стараласа*** [9: 347]; *Боліло тобі, да ши, мусіть, огню **злекаласа*** [9: 53].

Водночас активно функціують і форми множини: ***Дождаліса**, а вун у хату ступив – і сина вбив* [9: 16]; *Вони, правда, совесни були, **оддячваліса** потомеки, як могли* [9: 34]; *Слава Богу, **настараліса**...* [9: 46]; ***Надумаліса**, то йдіте* [9: 58]; ***Пошкодоваліса** трошки – і хватіт* [9: 66]; *... **одвернуліса** на минутіну...* [9: 15].

Зрідка ствердіння [с] у постфіксі -ся фіксуємо у формах теперішнього (***Молюса**, мамо* [9: 68]; *Я думала, ви з Оксанкою в ліс побиглі, а ти по селу **волочуса!*** [9: 79]; *... а ти куди **прешса**, кавалер облізли?* [9: 58]; *А чого ж ми **не знаємса**, **не родічаємса?*** [9: 322] чи майбутнього (*А ми гадов'ем були й **останемса*** [9: 46]; *Якось так кажеш, як бульше й не **побачимоса*** [9: 62]; *Дівіса – напудіт, а вушо **перебереса?*** [9: 73]; ***Втописа** –*

додому не приходь! [9: 306]; Я тут **остануса**, а ти бежи в село [9: 343]) часу, наказового способу дієслів: Чи ж ви не знаєте своє дітя? **Не обіжайтеса** оно... [9: 23]; **Вертайса** на зовсюм [9: 59]; Пуд ноги **дівіса** – шпали [9: 68]; Не, ну ти **подівіса**, мені тут хоть **розорвіса**, а вона собі, пані, всілася [9: 45]; **Моліса**, дітя [9: 77]; **Хавайса, хавайса** в дрова [9: 79]. Крім того, спорадично таку фонетичну рису відзначаємо й у фомах безособових дієслів: **Не любилося** [9: 318].

Функціювання зазначеної особливості в говірках Дубровиччини підтверджують матеріали словника Олександра Котяша, де фіксуємо значну кількість дієслів з указаною рисою, наприклад: *дівітеса* 'дивіться' [8: 56]; *местіліса* 'поміщалися' [8: 102]; *отопчеса* 'стопчється (взуття)' [8: 125]; *подерса* 'порвався' [8: 136]; *трепенуєса* 'сильно здригнувся всім тілом' [8: 175] та ін.

Водночас варто зауважити, що зрідка спостерігаємо заміну [а] на [о] в зазначеному постфіксі: ... як хотіла ти малечку йті за нашого Максимка, так і **сталосо!** [9: 53]. Я пойду скажу председателю, шо **случилосо** [9: 15]; Шось **случилосо**, шо так довго по мене не йдут [9: 345]; Да й **не помінялосо** нічо [9: 347], а дітя на мотузках **завісілосо** [9: 15]. Подібну фонетичну зміну, навіть у наголошеній позиції, спостерігала Ірина Дружук у говірках Волинського Полісся, яку дослідниця пояснює як відштовхування від "акання" [6: 88], хоча таке явище потребує подальшого вивчення, особливо щодо наявності його в постфіксі. Поодиноким прикладом представлено диспалаталізацію [с] у суфіксі -ськ: **Молодцовски!** [9: 61].

Ствердіння [ц] – досить поширена фонетична риса, яку представляє Олена Лотоцька в мовленні персонажів. Зауважимо, що диспалаталізація цього звука відбувається в різних позиціях слів. Зокрема, активність функціювання спостерігаємо передовсім у формах дієслів на -ться, вимову яких відповідно до звучання в поліській

говірці передає авторка: **Женіца** пора – мало не дітя вибрав: Луцю **штурнадцатілітню**, круглу сіроту, ні куска поля, ні полотна – принялі [9: 15–16]; А шо, тепереки **називаєца?** [9: 30]; І от скажи, чого туй Ольци **прундіца** – роши рекою в хату течут [9: 33]; ... бригадір кричит-**лопаєца** [9: 34]; Тебе **питаюца** [9: 52]; І Настя його од вітру **хуліца**, бо зроду-вику мала й неодяца [9: 34]; Гето вона **моліца** [9: 73]; Вона **не дражніца** [9: 209]; ... **збираюца** в їхном двори на деветь [9: 258]; Ох, шось не хороше вун на мене **дівіца!** [9: 263]; Пришла, шоб **одказаца** [9: 80]; ... хоть бачить не буду, як **накинуца** на мене – і пошла [9: 113]. Як свідчать наведені приклади, крім ствердіння звука, відсутнє його подовження. Як і попередня, зазначена особливість – репрезентант іншої говірки Дубровиччини: *бáбраца* 'баритися' [8: 15]; *бóвтаца* 'хлюпатися' [8: 25]; *попитаца* 'запитати' [8: 29]; *стуліца* 'зіщулитися', 'втрачати рухливість' [8: 169]; *ворбчаца* 'повертатися' [8: 43]; *постидіца* 'посоромитися' [8: 142] та ін.

Водночас фіксуємо низку прикладів диспалаталізації [ц] в іменниках чоловічого роду з нульовою флексією, які закінчуються на -ць, у різних відмінкових формах: Шо оддав **хлопцям** зерно, яке в їхніх батькув сам же і забрав [9: 20]; Треба **хлопцув** у Дубровицу везті [9: 82]; Я за тих **хлопцув**, дядьку, **моліца** буду [9: 85]; ... як **хлопци** в партрїзанув гралі [9: 23]; А куди, **хлопци**, йдете? На **танци** до клуба? [9: 60]; Ох би й **хлопца** свого потішив! [9: 26]; Ваш **хлопец** вже і вранци чоботям добри вечор каже [9: 261]; **Німец** знов [9: 22]; Пошли **місяца** краечок [9: 69]; Оно молоко і **блінци** забрав [9: 79]; А я ж соби думая, ш ж гето й ви **беженци** [9: 213]; Я так злекалася, як побачила того **немца...** [9: 79]; Во імня **отца** [9: 209]; спорадично – у суфіксі -иц (жін. р.): Ох файна, файна **молодица!** [9: 261]; Вуле! **Поминіцу** принеси, в сінях стоїт! [9: 131]; – **Помошніцу**, кажеш, прив'юв? [9: 150] та у формах давального й місцевого відмінків

іменників: **Надьци** вун не батько?! [9: 25]; Чуеш, а мо', **старчанци** розкажуть за тії окопи в лісі... [9: 146]; Мені вже стидно **батьошечци** в гочи дівіца [9: 160]; Парубковав, у **буйци** так латіною голову розвалілі – з того світа витягали [9: 15]; На **лійци** пить, мусіть, не треба було [9: 46]; На гинчому б як **на собаца** зажило – гетому п'ятерню одбаталі. Комісовалі [9: 16]; також у формі множини називного відмінка іменників та похідних від них дієслів: После ж **танци** будут. Кажут, моя Надька так легусенько **танцуе**, шо пушинка. Шось Буг у людіни забирає, а шось дає [9: 29]; Яринко, ході **потанцуємо** [9: 46]; **Одтанцовалі** девчата тоді нашу худобу [9: 60]; А шо, мо', хто кого **перетанцуе**? [9: 264]. Зрідка відзначено ствердіння [ц] у суфіксі -цьк-: Покласть у колицку чи до **цицки** возьмете? [9: 73]; Пуйдемо **Кривицким** шляхом на Казіміриху [9: 119].

Ствердіння [р] – одна з давніх особливостей поліського консонантизму, яка притаманна практично всьому ареалу північноукраїнського наріччя й інших говіркових утворень України. У досліджуваних текстах найчастіше представлено ствердіння вібранта перед голосним заднього ряду [а]: **Не вратовалі** [9: 16]; **Ратуйте**, бо задавлюса од такого позора [9: 88]; О, діду, сам того не знаючи, мене **вратовав!** [9: 263]; **Повторай** за мной [9: 66]; А мо, **градки** треба було менши садіть? [9: 85]; З ночі в **гарачци!** [9: 150]; А шо, Мітечку, **виратувала** баба Хомиха твою матьонку? <...> Бач, не **гарача** [9: 156]; Сядайте, сядайте, **вечерать** пора [9: 297]; В **радюжци** понесу [9: 170], хоча фіксуємо й депалаталізацію зазначеного звука перед голосним переднього ряду [и] та [е] з *е: ... не пойду **ввечери** в клуб [9: 28]; Біли день **надвори** [9: 61]; Знає, шо рушніком по плечах **вперіцу** [9: 28]; **Двери** [9: 279]; **Запрегай** коня [9: 46] (пор.: **раднó** 'перина' [8: 150], **ратова́ть**

'рятувати' [8: 151] у говірці с. Залужжя).

Як зазначає Юрій Громик, Олена Лотоцька в текстах збірки "Ангели в намистах" репрезентувала, очевидно, рідну для її говірки особливість – опускання [г] [3: 370]), що, очевидно, є гіперизмом. Таке явище спостерігаємо насамперед на початку слова (Чуйте, **Ригорович** [9: 27]; *От де рошиц!* <...> **З рошима** будут [9: 31]; Я, правда, **роши** не взяв [9: 60]; *Ти лянь, ши й дощице припустило* [9: 69]; *Таких і десеть можна лядіть!* [9: 182]; ... а в комори вузьмеш кусок сала з ящика і три нітки **рибув** сухих, пуд балкою вісім [9: 87]; *Які рибі?* [9: 109]; *Келе Колійкі пошти завше рибі* росли [9: 110]; **Рибув** там вельми багацько поросло [9: 113]; *Подівіса, якого риб*а пропустила, кунь спотикнеца – ногу ламає [8: 117]) та після префікса, який закінчується на голосний звук (А хто в його **заледав** [9: 30]; *Дівіса, доледай* оно, не загуби [9: 160]; *Хто в тую коробку заледав?* [9: 99]; *Завтра ши залену* [9: 152]; *До Коваліхи лучей залені* [9: 152]; *За хатою прилянеш?* – **Приляну** [9: 63]; Я **нерамотна**, читає не вмю [9: 151]. Системність репрезентації цієї риси в говірках Дубровицького району Рівненської області підтверджує низка відповідників у словнику Олександра Котяша: *ребті* 'гребти' [8: 151], *рѣчка* 'гречана' [8: 152], *рѣчка* 'гречка' [8: 152], *Ригур* 'Тригір' [8: 152], *рих* 'тріх' [8: 153], *рóши* 'троші' [8: 156], *леді* 'дивись', 'пильнуй' [8: 92], *ледіть* 'глядіти, доглядати' [8: 93], *лек* 'глек, глечик' [8: 93], *луха* 'глуха' [8: 96], *заорода* 'обійстя' [8: 67], *ореч* 'тіркота' [8: 123], *орá* 'гора' [8: 122], *разь* 'бруд' [8: 150] та ін. На думку Григорія Аркушина, який фіксував таке явище у волинських говірках, воно виникає у свідомості мовців унаслідок гіпернадпоправної зміни, в основі якої лежить неправильне уявлення про певні мовні закономірності, особливо в говірковому мовленні на межі двох ареалів або під впливом літературних форм [1: 76]. Ірина Дружук у волинсько-поліських говірках

зафіксувала лексеми *ул'айте* 'гуляєте' та *ул'ати* 'гуляти', у яких унаслідок гіперичної правильності всупереч потетичному [г] усічено початковий консонант [б: 144].

Значною кількістю прикладів у досліджуваних художніх текстах представлено явище протези. Як зазначає Ірина Дружук, у волинсько-поліських говірках існують певні закономірності функціонування приставних звуків, оскільки губний [в] частіше засвідчено перед голосними заднього ряду, натомість [г] – як перед голосними заднього, так і переднього ряду [б: 140–142]. Олена Лотоцька переважно використовує приставний [г] передовсім перед голосними заднього ряду: *Бо руки ше в гармеях тими орудіями зорвав* [9: 97]; *...Йван з гармеї вернувся* [9: 272]; *Твоя гочередь* [9: 20]; *Гокно світица, бачите?* [9: 70]; *Готака, одна в одну!* [9: 97]; *... іді з Голькою побавса* [9: 203]; *Голько, а ти знаєш, шо ми свої?* [9: 323]; *А чи бачиш ти, Божичку, яки в нашої Вульки гочи хорошузни...* [9: 135]; *І маті покуйніца <...> все казала, шо тожить на весіллі гочи випалакала* [9: 317]; *Голечко, на дверах клямочка була, щоб закриваца зсередіни* [9: 317]; *... а Овдюшци й допомогті нема кому, і беднота з гукон свіще* [9: 86–87]; *Всі діти на гуліци* [9: 188]. Водночас протеза [г] наявна у формі вказівної частки *гето* 'це': *І хіба гето бульба? Буб?* [9: 97]; *Гето ж, бач, шиненько худубци даю* [9: 108]; *Гето ж треба так виплесті – вбилі* [9: 140]; *Мене Вуля звать, а гето Тетяна* [9: 70] та в різноманітних відмінкових і числових формах вказівного займенника: *Хоть вони в гетом роци й вурки буліж...* [9: 109]; *І в гетум сувуйци полотно тонке* [9: 51]; *Бог прив'юв нас у гетой світ* [9: 88]; *Поїхав на шахти на Донбас з гетих лесув* [9: 19]; *... а гети за шо свою жизнь одалі?* [9: 83]; *Моя тожить гетою зімою в зелени сосни ладіласа* [9: 56]. Уживання в текстах приставного [в] підтверджує думку Ірини Дружук, адже

спостерігаємо його функціонування перед голосними заднього ряду: *Волочилі на вученіях по разіци, а вони важузни...* [9: 97]; *... але тут і вучони нічого не розбере* [9: 151]; *Ти ж мені обещала, шо як возьму в корувнік, то молитви будеш вучить* [9: 67]; *Я вивучу сто молитов* [9: 68]; *...а я за їм тії покоси розкидаю, бо трава вуста-превуста* [9: 270]; *Плачут вурко за тобою...* [9: 281]. Водночас варто звернути увагу на уривок прозової мініатюри "Грибна дипломатія" [9: 108–121], у якому авторка вміло використала лексеми-омоніми з протезою в, які відрізняються наголосом, засвідчуючи специфіку говіркового мовлення та його образність: *А шо ж курей своїх на моєм городі не бачат? Вже в коліна в бураках ями повигребалі! Вурки зломилі зовсюм... Хоть вони в гетом роци й вурки булі, але ж...* [9: 109]. Хоча протеза [в] є досить продуктивною в тексті, натомість спостерігаємо поодинокий приклад синкопи цього приголосного в середині слова: *То гето ви од великого щастя сватув аж двома намитками об'язвали?* [9: 46].

У збірці "Ангели в намистах", крім проаналізованих вище середньополіських діалектних рис, у царині консонантизму спорадично відзначаємо явище епентези, переважно [н'], яка, як зазначає Ірина Дружук, фіксує таке явище у волинсько-поліських говірках, розвинулася після депалаталізації губного [м] унаслідок прогресивної асиміляції перед виявами *є [б: 144]: *... то вун семню вив'юз, хто живи оставса* [9: 72]; *... ти так на свою семню не назбираєш* [9: 111]; *Але от так, щоб в семню лізть?* [9: 140]; *... пойді, хай даст слоїк мняса, на верхній поліци стоїт* [9: 87]; *Але все в одне й тее ж времне* [9: 318]; *А времне на дівовање коротке, як нучка літня* [9: 347]; *Отак прамо, все времне прамо* [9: 348]; *Я тебе навчу, шо зробіть, щоб вона легуненька була да мняхенька* [9: 167]. Таке явище притаманне й іншим теренам Полісся

загалом та Дубровиччини зокрема: *замніс* 'заміс' [8: 67], *м'якіш* 'м'якуш' [8: 103], *мнісце* 'дитяче місце, посід; відхід плаценти після народження дитини' [8: 103], *мнісяць* 'місяць' [8: 103], *мнісіна* 'кусок м'яса' [8: 104] тощо, що сідчить про системність його функціонування в говірковому мовленні.

Очевидно, для полегшення вимови іншомовного слова та підлаштування її під норми української мови у слові радіво авторка теж подає додатковий сонорний [в]: Там **радіво** нічо такого не казало [9: 22].

Спорадично відзначено ще одну говіркову рису системи консонантизму – редукцію [й] у кінці прикметників, зрідка – порядкових числівників чоловічого роду в називному відмінку однини (*Якшо я тобі не мили, то так і скажи, не круті!* [9: 49]; *Але вун добри до мене був, рідко сваривса* [9: 270]; *Холод собачи, туко болячки збірять* [9: 139]; *Бач, вумни яки!* [9: 152]; ... *батько твуй согласни сватує засилать* [9: 344]; *От одін следок, други...* [9: 345]) та на межі префікса й кореня після голосного в особових формах дієслів, зокрема в третій особі множини майбутнього часу (*Закуску несі, бо до ранку не розидуца* [9: 64]; ... *завтре чи позавтре приде* [9: 275]; *Як пришов мене Степан сватать, то пов кухра крамної матерії було* [9: 270]). Зазначені лексеми відображають явище синкопи (пор.: *заняца 'зайнятися'* [8: 67]).

Водночас відзначаємо й підвищення частотності [й] у дієсловах (*Пойду* [9: 52]; *После одправи пуйдемо* донас на обид [9: 170]) та в прислівникових формах вищого ступеня порівняння (*Шоб у селі довжий за весілле баялі?* [9: 46]; *Ти б мене скорий виратував* [9: 344]), а також у результаті заступлення [д] – [й], що представлено поодинокими прикладами: ... *краснопагоннікі пошти безвилазно в нас сеят* [9: 275]; *Аньо, а шо гето ти тут сеїш?* [9: 188].

Письменниця послідовно відобразила ще одну виразну середньополіську говіркову рису – збільшення навантаженості м'яких проривних [д̣], [т̣] та щілинного [с̣]

через відсутність чергування в дієсловах першої особи однини теперішнього часу: *Я до брехух на весілля не ходю* [9: 55]; **Ходю** собі, *спеваю* [9: 272]; *Всі не всі, але блудю рідко* [9: 116]; **Седю** в лісі *поночи голодна-холодна* [9: 344]; **Полетю** за *Селяне* [9: 26]; *Я й не просю* [9: 17]; **І покосю** [9: 63]; *Христом-Богом просю* [9: 139].

Зрідка в системі приголосних відзначаємо явище дисиміляції: *А шо ж, тракторист, куди мені, нещасному їздовому?* [9: 48], відсутність звука [ф]: *Малаха встала до шкапчика* [9: 57]; *Гроши в слоїку в шкапчику возьми* [9: 206]; *А, хвігуристко, грийса!* [9: 308] (навіть назва одного зразка малої прози "Хвігуристка") [9: 306] демонструє цю фонетичну особливість).

Насамкінець зауважимо, що в текстах збірки "Ангели в намистах" Олени Лотоцької відзначаємо палаталізацію низки приголосних, на противагу зазначеній вище регулярній депалаталізації, передовсім з огляду на функціонування в різних позиціях м'яких приголосних перед [і], що зумовлено впливом середньополіської діалектної риси системи вокалізму на царину консонантизму й на інших теренах (пор.: *зачипалі 'чіпляли'* [8: 70], *накладалі 'одягали'* [8: 109], *могтіме 'могтима'* [8: 104] та в досліджуваних текстах репрезентовано значною кількістю прикладів: *Ранок думатіме, де свого бубніка знайти, а не похмеліца* [9: 50]; *То їді попитай, як ти така вумна* [9: 22]; *Не чулі ви?* [9: 23]; **Налекалі** [9: 23]; *Хоть би в хату хто пустів* [9: 69]; *Летіла зозуля да й стала куваті* [9: 257]; *Тож ти просів, а туко шоб чужи не лазілі* [9: 56]; ... **колі** *снопи з поля возілі* [9: 348] та ін. Водночас спостерігаємо історичне пом'якшення [л] перед [е] (звук [е], який має здатність пом'якшувати всі попередні приголосні, наявний у середньополіських говірках, які межують із білоруськими), тому така вибірковість палаталізації може свідчити про особливість мовлення представленої авторкою говірки: *Не*

хотів, понятно, так вишло. **Але** ж [9: 16]; ... і за **Оленою** є що дати. *Туко хто ж її возьме?* [9: 47]; *А яки ши дурень за пляшку їм гної на **поле** повивозім!* [9: 58]; *Воли стоялі **келе** колодезя, як я на ровери з лісу їхала. Вже завтреки собі **полетят*** [9: 110]; *А **Олена** те ж ждала* [9: 140]; *Ніхто после Труйци тиждень у **поле** не йде* [9: 176]; *Чи ж не **далекий** світ* [9: 258].

Висновки й перспективи дослідження. Отже, докладне прочитання книжки Олени Лотоцької "Ангели в намистах" та проаналізовані вище актуалізовані в текстах письменниці фонетичні риси, які репрезентують консонантизм середньополіської говірки, дають також підстави стверджувати, що письменниця максимально точно відтворила діалектні риси в мовленні персонажів, які дали змогу показати їхню специфіку й унікальність. Релевантними виявилися такі особливості: депалаталізація низки приголосних ([t], [c], [ц], [p]), явище гіперизму, протези (активно

функціують протези [в], [г]), значно менше представлено явище епентези, апокопи, синкопи, дисиміляції. Усі зазначені риси природно вплетені в говіркове мовлення, створюють цілісну картину діалектного мікросоціуму, оскільки, як видно з наведених із текстів збірки прикладів, фонетичні риси в царині консонантизму тісно переплітаються з особливостями із системи вокалізму й подекуди зумовлені ними, існують у поєднанні з морфологічними та лексичними особливостями як репрезентанти говірки.

Перспективи наукового пошуку вбачаємо в дослідженні фонетичних особливостей у царині вокалізму, морфологічних рис середньополіської говірки, актуалізованих у збірці Олени Лотоцької "Ангели в намистах", а також у вивченні вербально репрезентованого світогляду поліщука / поліщучки, що уможливить системність аналізу діалектного матеріалу в зазначених художніх текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. А. Західнополіська діалектологія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 257 с.
2. Глібчук Наталія, Костів Оксана. Українська діалектологія. Львів: ЛА "Піраміда", 2023. 552 с.
3. Громик Юрій. Післямова. *Лотоцька Олена. Ангели в намистах*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. С. 364–381.
4. Громик Юрій, Яворський Андрій. Актуалізація поліської говірки в прозових текстах Олени Лотоцької. *Лінгвостилістичні студії*. 2022. Випуск 16. С. 31–45.
5. Громик Юрій, Яворський Андрій. Поліські діалекти в сучасній художній літературі: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 304 с.
6. Дружук І. М. Фонетична система говірок Волинського Полісся: дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 "Філологія". Луцьк, 2023. 198 с.
7. Жаркова Роксолана. Згортаю долоні човниками: слъози і молитви у текстах Олени Лотоцької. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/12/16/210526.html> (дата звернення 30.09.2024)
8. Котяш Олександр. Словник говірки села Залужжя Дубровицького району Рівненської області (залужецька балачка, або баймо по-нашому). Житомир: Бук-Друк, 2024. 224 с.
9. Лотоцька Олена. Ангели в намистах. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 384 с.
10. Лотоцька Олена. Нині зозуля кувала. Львів: ЛА "Піраміда", 2020.
11. Никончук Микола. Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 316 с.

12. Никончук М. В. Середньополіський говір. *Українська мова. Енциклопедія /Редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2004. С. 581.*

13. Старовойт Ірина. Поліська Йокнапатофа: передмова. Лотоцька Олена. *Ангели в намистах. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. С. 5–10.*

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Arkushyn, H. L. (2012). Zakhidnopoliska dialektolohiia [Western Polissia dialectology]. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. 257 p.

2. Hlibchuk, Nataliia, Kostiv, Oksana (2023). Ukrainiska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]. Lviv: LA "Piramida". 552 p. [in Ukrainian].

3. Hromyk, Yurii (2023). Pisliamova [Afterword]. *Lototska Olena. Anhely v namystakh*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. Pp.364–381. [in Ukrainian].

4. Hromyk, Yurii, Yavorskyi, Andrii (2022). Aktualizatsiia poliskoi hovirky v prozovykh tekstakh Oleny Lototskoi [The Use of the Polissia dialect in the prose texts of Olena Lototska]. *Linhvostylistychni studii*. Iss. 16. Pp.31–45. [in Ukrainian].

5. Hromyk, Yurii, Yavorskyi, Andrii (2022). Poliski dialekty v suchasni khudozhnii literaturi: Monografiia [Polissia dialects in modern fiction: a monograph]. Lutsk: Vezha-Druk. 304 p. [in Ukrainian].

6. Druzhuk I. M. (2023). Fonetychna systema hovirok Volynskoho Polissia: dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora filosofii zi spetsialnosti 035 "Filolohiia" [Phonetic system of speech of Volynsky Polissia: Ph D (c) : 035 "Philology"]. Lutsk, 198 p. [in Ukrainian].

7. Zharkova, Roksolana. Zghortaiu doloni chovnykamy: sliozy i molytvy u tekstakh Oleny Lototskoi [I fold my hands: tears and prayers in the texts of Olena Lototska]. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/12/16/210526.html> (reference date 30.09.2024). [in Ukrainian].

8. Kotiash, Oleksandr (2024). Slovnyk hovirky sela Zaluzhzhia Dubrovytskoho raionu Rivnenskoï oblasti (zaluzhetska balachka, abo baimo po-nashomu) [Dictionary of the dialect of the village of Zaluzhzhia, Dubrovytskyi district, Rivne region (Zaluzhetska balachka, or let's say it our way)]. Zhytomyr: Buk-Druk. 224 s.

9. Lototska, Olena (2023). *Anhely v namystakh* [Angels in necklaces]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2023. 384 p. [in Ukrainian].

10. Lototska, Olena (2020). *Nyni zozulia kuvala* [Now the cuckoo was calling]. Lviv: LA "Piramida". 220 c. [in Ukrainian].

11. Nykonchuk, Mykola (2012). Pravoberezhnopoliski hovirky v linhoheohrafichnomu vysvitlenni [Right bank Polissia dialects in linguistic and geographical coverage]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 316 p. [in Ukrainian].

12. Nykonchuk, M. V. (2004). Serednopoliskyi hovir [Middle Polissia dialect]. *Ukrainska mova. Entsyklopediia* /Ed. by Rusanivskyi V. M., Taranenko O. O., M. P. Ziabliuk et all. 2nd edition., amended. Kyiv: Vyd-vo "Ukr. entsykl." im. M. P. Bazhana. 581 p. [in Ukrainian].

13. Starovoit, Iryna (2023). Poliska Yoknapatofa: peredмова [Poliska Yoknapatophy: preface]. *Lototska Olena. Anhely v namystakh*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. Pp. 5–10. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 29.09.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024